

IN MARGINE

HET VOLLE LEVEN VANUIT ALWETEND PERSPECTIEF

Veerle FRAETERS

Abstract – This contribution offers a review of Frits van Oostrom's *Wereld in woorden* [World in Words], part 1.2 of the eight volume *Geschiedenis van de Nederlandse letterkunde* [History of the Dutch Literature], which treats Dutch literature of the fourteenth century. More than a history of literature in the strictest sense, *Wereld in woorden* tells the story of the increasingly important role of the vernacular within the textual culture at the dawn of modernity.

‘Als een nastuip van de dertiende’, zo stond de veertiende eeuw tot nu toe te boek (Van Oostrom 2013, 322). In het Laaglandse literaire landschap van ‘de waanzinnige veertiende eeuw’ ontwaarden de voorgangers van Frits van Oostrom weinig markants: minderwaardige *sequels* als Reynaert II of Velthems voltooiing van Maerlants *Spiegel Historiael*, vormloze riddersverhalen als de *Roman van Limborch*, en vooral: de dorre didactiek van ambtenaarschrijver Boendale en co. Natuurlijk was er Jan van Ruusbroec – na Anne Frank de meest vertaalde Nederlandstalige auteur –, maar zijn mystieke proza blijkt inhoudelijk te verheven en retorisch te bedwaard om letterkundigen zonder religieuze missie te kunnen beroeren en het magnifieke oeuvre speelt zijn invloedrijke rol tot nader order los van de Nederlandse literaire canon. Volgend op de dertiende-eeuwse nevels waarin anonieme rasvertellers en klinkende namen als Veldeke en Hadewijch, Willem en Maerlant een gedenkwaardig begin weefden voor onze literatuur, en voorafgaand aan de vijftiende-eeuwse Bourgondische steden waarin het literair bedrijf de contouren krijgt van een autonoom veld met zelfbewuste rederijkers, literaire wedstrijden, dikke verzamelhandschriften en boeken die voor het eerst gedrukt werden, lag de veertiende eeuw in eerdere literatuurgeschiedenissen gespreid als een weinig zeggend en weinig betreden niemandsland.

Wending

Paradoxaal genoeg krijgt juist deze overgangstijd als enige eeuw vóór de achttiende een eigen boek in de achtdelige reeks *Geschiedenis van de Nederlandse*

* De auteur is verbonden aan de Universiteit Antwerpen

literatuur – weliswaar met een wat beperkte autonomie: het vormt ‘deel twee’ van ‘Middeleeuwen I: het begin tot 1400’, het tijdvak dat in de oorspronkelijke opzet door Van Oostrom zou worden behandeld in één band. De omstandigheden die ertoe leidden dat Middeleeuwen I zo omvangrijk werd dat het over twee boekdelen diende te worden gesplitst, zijn het gevolg van keuzes die de auteur heeft gemaakt en die hij in de ‘Ouverture’ van *Stemmen op schrift* (Deel 1, I) kort heeft aangegeven (Van Oostrom 2006, 19-24). Een eerste keuze was om een literatuurgeschiedenis te schrijven die ook een vakgeschiedenis is. Voorgangers en collega’s worden uitdrukkelijk eer aangedaan: de lezer leert niet alleen de teksten kennen maar ook de wetenschappelijke verdiensten en vaak ook de concrete levens van de geleerden die de geschriften bestudeerden. Een gevolg van de keuze om ook een vakgeschiedenis te schrijven is dat het object van *Wereld in woorden* véél breder is dan wat gebruikelijk onder literatuur wordt verstaan. De medioneerlandistiek heeft de jongste decennia een grote bloei gekend waarbij vele onbekende teksten uit voorheen onbestudeerde codices boven water zijn gekomen, en waarvan inhoud, vorm, functie en receptie volgens het dominante socio-literaire paradigma werden ontsloten. Voor een belangrijk deel gaat het daarbij niet om ‘literatuur’ maar om gebruiksteksten. Van Oostrom heeft dit nieuwe onderzoek volop verwerkt. In zijn *Wereld in woorden* worden chirurgische vademecums en rechtsboeken, Bijbelvertalingen en encyclopedieën met evenveel egards behandeld als *Beatrijs* en de abele spelen. Eerder dan een literatuurgeschiedenis in de strikte zin van het woord is *Wereld in woorden* het cultuurhistorische verhaal van de emancipatie van de volkstaal uit de schoot van de oraliteit en uit de schaduw van de Latijnse geleerdheid, om in de nieuwe ruimte van de stad het instrument te worden van de burger die als subject de ‘ruimte van het volledig leven’ zoals Van Oostrom het op p. 47 noemt – met een impliciete knipoog naar het gedicht *Ik tracht op poëtische wijze* van Lucebert –,¹ wil begrijpen en beheersen.

Een tweede keuze die Van Oostrom heeft gemaakt, is om de door de vakspecialisten aangeleverde kennis niet ‘geconcentreerd als een bouillonblokje’ weer te geven, maar in de vorm van een ‘leesboek’ (Van Oostrom 2006, 23). We weten uit vorige meesterwerken als *Maerlants wereld* en *Stemmen op schrift* wat dat oplevert: een meeslepend verhaal met een pen die

¹ Frits van Oostrom gebruikt deze frase frappant genoeg voor het volle leven, het concrete leven, de ‘wending naar de werkelijkheid’ (47), terwijl Lucebert er in mijn lectuur van *Op poëtische wijze*, juist het vol + ledige leven mee bedoelt dat zowel het hier als het Ginder omvat, het zichtbare en het onzichtbare, de mens en de engel.

is gedoopt in een fenomenale eruditie, put uit een *cornucopia* van treffende beeldspraak, en schrijft met een meanderende kadans die redundantie niet schuwt. Naast de onbeschroomde exploitatie van de evocatieve kracht van de historische anekdote en de pertinente inzet van het cijfer als concretiserend middel ('3,5 kilometer tekst', 'in totaal 363.792 woorden', 'een codex van 74 kilo', het zijn maar enkele van de vele 'harde cijfers' die dit boek sieren) vallen dit keer vooral de actualiserende vertalingen op die het verleden verhelderend vatten in termen van vandaag: sprookspreker Van Hildegasberch als columnist en Jan van Heelu als embedded oorlogscorrespondent, Boendale in het Binnenhof (het Schoon Verdiep had ook gekund) en zijn *gemeyn oorbaar* als vroegste aanzet tot het poldermodel, de ontmande kruistocht naar Pruisen als 'meer congres dan confrontatie [...] met veel après-ski' (72).

De inspanning die werd geleverd om de spanning tussen heden en verleden te minimaliseren, past in de visie die Van Oostrom, in lijn met cultuurhistorisch onderzoek naar de wortels van het moderne subject,² ontwikkelt op de veertiende eeuw als de tijd waarin de moderne mens die wij zijn, ontstond. Domineert in de dertiende eeuw het autoriteitsdenken, dan durven schrijvers in de veertiende zelf autoriteit te zijn; verwijzen in de dertiende eeuw alle dingen naar Schepper en Eindtijd, dan concentreert de veertiende-eeuwse auteur zich op het hier en nu. Aan de hand van het concept 'creatieve destructie' van de Oostenrijkse econoom Joseph Schumpeter en de visie van sociologe Jane Jacobs op de stad als interculturele broedplaats van nieuwe technologieën en creativiteit, keert Van Oostrom het bestaande perspectief om: de verschrikkelijke veertiende eeuw (aldoor oorlogen, inflatie en pest) is cultureel geen tijd van verval maar van vernieuwing, geen stuiptrekking maar een 'wending', een woord dat door *Wereld in woorden* heen als *marker* fungeert: de literatuur kent een wending naar de wereld, een wending naar het gewest, een wending naar de praktijk en een wending naar het persoonlijke perspectief. Deze moderniseringsdynamiek voltrekt zich in heel Europa, in verschillende snelheden weliswaar en Van Oostrom wijst terecht op de specificiteit van de Nederlanden: anders dan in bijvoorbeeld buurland Frankrijk is er bij ons in de veertiende eeuw nog geen opkomende staat en ook nog geen universiteit. Er is weinig gezag, en dat geeft extra veel speelruimte aan het nieuwe. *Wereld in woorden* brengt dat nieuwe in kaart.

² Ik denk bijvoorbeeld aan Blumenberg 1995. Van Oostrom haalt zelf geen studies over dit thema aan.

Caleidoscopisch glasraam

Een leesboek verdraagt geen uitvoerige verantwoording van opzet en methode. Van Oostrom geeft ons niet meer dan een beeld: het boek is als een ‘gebrandschilderd raam zoals die in de veertiende-eeuwse Nederlanden steeds meer tot stand kwamen’ en waarin ‘vakwerk en verbeeldingskracht’ samenkomen (49). Het ‘glasraam’ is driedelig opgebouwd uit een historische basis: ‘Profiel van een eeuw’, met daarboven drie centrale delen waarin de literatuur worden besproken per thematische sfeer: ‘1. De wereld’, ‘2. Het heil’, ‘3. De verbeelding’, en een afsluitend register waar de middeleeuwse glazenier wellicht de hoogste geestelijke realiteit – de goddelijke Drievuldigheid – zou hebben gerepresenteerd, maar waarin hier juist wordt afgedaald naar de concrete werkelijkheid en ‘Drie milieus omstreeks 1400’ worden beschreven: het grafelijke Hollandse hof waar auteurs als heraut Beieren, hofkapelaan Dirc van Delft en ambtenaar Dirc Potter elkaars paden kruisten; de Moderne Devotie die zoveel mannen en vrouwen ertoe bewoog hart en ziel te investeren in een spiritueel (over)schrijffoffensief; en de bruisende metropool Brugge waar lieden uit de stedelijke elite zich op ernstige wijze met (toon)dichten vermeden, getuige de ‘goudmijn Gruuthuse’ met onder meer het onsterfelijke lied *Egidius, waer bestu bleven*.

Het inleidende ‘Profiel van een eeuw’ biedt een overzicht van nieuwe genres (onder meer het rijmgebed, de dialoog en het (quasi-)empirische reisverhaal), nieuwe auteurstypen (kanunniken en dorpspastoors, chirurgen en ondernemers, ambtenaren en rondtrekkende sprooksprekers; vrouwen komen er in deze eeuw niet aan te pas, behalve als geadresseerden of als onderwerp: Maria!), nieuwe publieken (want het aantal geletterden groeit exponentieel), nieuwe domeinen die door de volkstaal worden veroverd (de schoolvakken, theologie, devotie), nieuwe technologieën (papier en de cursief-letter), nieuwe boektypen (o.a. het compendium als huisbibliotheek). We krijgen zicht op de vele vormen van kruisbestuiving – tussen intellectuelen en mensen uit de praktijk, tussen adel en burgerij, tussen clerici en leken of tussen talen onderling – die in de steden plaatsvonden en de volkstalige tekstcultuur bevruchtten. Belangrijk voor de literatuurgeschiedenis is de wegdeemstering van het mecenaat en de opkomst van een auteursgedreven tekstproductie, waarbij teksten overigens nog steeds speciaal gemaakt worden voor directe bekenden en concrete gelegenheden. De primaire intentie blijft doorgaans, ook in de fase van de secundaire receptie, pedagogisch: de praktische, de intellectuele, de morele vorming van het eigen kind, de eigen leerling, de eigen ziel, de eigen gemeenschap. Die laatste blijft vanzelfsprekend katholiek, al wordt er in nogal wat teksten verrassend vrak gedacht. Behalve

bij autoritatieve religieuze auteurs is er nog geen sprake van een gesloten tekst: uitnodigingen om het geschrevene te verbeteren zijn legio, wat perfect aansluit bij het primaat van de agogische intentie en de familiariteit tussen schrijver en geadresseerde(n).

In de veertiende eeuw is 'het letterkundige landschap [...] niet langer het grootgrondbezit van een paar dominante schrijvers en genres, maar verkaveld over een zwerm pachters die op eigen wijze akkeren' (43), en in het bestek van dit artikel kan dan ook onmogelijk recht worden gedaan aan de caleidoscopische inhoud van de drie centrale delen. Ze zijn elk opgedeeld in vier grote hoofdstukken. De kavels in 'De wereld' zijn: de historiografie, de vakliteratuur en de encyclopedie, de moralistische literatuur, en het brede perceel van de Brabantse ambtenaar-schrijver Jan van Boendale. De wereld blijkt voor een flink deel in de slagschaduw van Maerlant te staan. Dat geldt trouwens voor *Wereld in woorden* in zijn geheel: in de index kan het lemma van de dertiende-eeuwse *vader der dietschen dichtren algader* qua lengte concurreren met de veertiende-eeuwse groten Boendale en Ruusbroec.

In het rijk van 'Het heil' wordt eerst een schare teksten behandeld die getuigen van de verinnerlijking van het geloof: zonden- en biechtspiegels, spirituele dialogen, gebedenboeken enzovoort. Het gaat in veel gevallen om bewerkingen uit het Latijn die met eeuwen vertraging vanuit de zogenoemde 'twaalfde-eeuwse renaissance' de veertiende-eeuwse volkstalige stadscultuur binnenstromen. Daarna komt de 'Bijbelvertaler van 1360' die door Van Oostrom op respectvolle wijze in onze literatuurgeschiedenis wordt ingehaald als consciëntieus en arbeidzaam vertaler van niet alleen nagenoeg de hele Vulgaat maar ook van de bestseller *Legenda aurea*. In 'Meester in het midden' staat prior Jan van Ruusbroec centraal en is er aandacht voor de andere Groenendaalse vertalers en auteurs, waaronder de charismatische veelschrijver Jan van Leeuwen. 'Literaire missie' bevat een eerbetoon aan schrijver-spreker Augustijn, die blijkens archiefbronnen en de verbrokkelde set teksten die we van hem kennen, een vermaard woordkunstenaar moet zijn geweest, en verder wordt een waaier aan anonieme teksten in rijm en in proza gepresenteerd: Tondalus' visioen, de religieuze roman *Jonathas ende Rosaftiere* en tal van Mariaexempelen met als uitsmijter de *Beatrijs*, in P.C. Boutens' herberijming uit 1908 'vermoedelijk de meest herdrukte dichtbundel in de Nederlandse taal' (319).

Deze teksten leggen de brug naar deel drie, 'De verbeelding', die net zoals dat in de dertiende eeuw het geval was, sterk door Franse materie werd gevoed. Eerst wordt de ridderroman-op-zijn-retour besproken en daarna de liefdesliteratuur in velerlei vormen (allegorieën, dialogen en brieven) met als hoofdrolspelers de Vlaamse en de Brabantse bewerking van de *Roman de la*

Rose. In ‘Kleinkunst’ is aandacht voor liederen en sproken en in ‘Spektakel’ passeert het toneel de revue met de abele spelen als orgelpunt.

Binnen dit raamwerk wordt volgens een min of meer consequent – maar impliciet gehouden, want dit is een leesboek – schema gewerkt. Eerst wordt vanuit een breedhoek lens met fijn penseel de historische *Sitz im Leben* geschilderd waarin schrijver en primair publiek leefden; van daaruit wordt ingezoomd op de auteur en komen inhoud en vorm van enkele teksten aan bod; bij de bespreking van het *Nachleben* ten slotte wordt weer ver uitgezoomd, waar mogelijk tot op vandaag en altijd met een feilloos gevoel voor wat de cultuurminnende lezer van *Wereld in woorden* zou kunnen boeien, ook al moet daar soms de schemerzone van de relevantie voor worden opgezocht.³ Dat de omringende wereld en de receptie zo ruim worden belicht, ligt in de lijn van het heersende onderzoeksparadigma in de medio-nederlandstiek waarin de historisch-literaire benadering en recenter ook de *Wirkungsgeschichte* centraal staan. De teksten zelf en dan vooral hun literaire aspecten, blijven daarbij vaak wat in de schaduw liggen.

Op poëtische wijze

Niet dat de teksten in *Wereld in woorden* geen aandacht krijgen, verre van, maar ze staan toch in de eerste plaats in dienst van een beter begrip van de tijd en de auteur. Dat biografische feiten uit die tijd schaars zijn en contemporaine getuigenissen in haast alle gevallen afwezig zijn, vormt, zoals we uit vorige publicaties weten, voor Van Oostrom geen beletsel om indrukwekkende auteursportretten te maken. Met behulp van een psychologiserende lectuur van de teksten en met inzet van het eigen empathische vermogen worden de schaarse data vrijmoedig aangevuld en ingekleurd tot personages met een geschakeerde persoonlijkheid. Voor een boek dat gelezen wil worden als een historische roman, zijn deze protagonisten goud waard. Voor een band uit een literatuurgeschiedenis die toch ook referentiepunt wil zijn voor toekomstig onderzoek, werkt dit biografisme naar mijn mening soms hinderend, precies omdat het zo briljant geschreven en dus beklijvend is. De letterenstudent die *Wereld in woorden* straks doorneemt als verplichte lectuur, leert Velthem kennen als een ‘ietwat depressieve dorpspastoor’ (60)

³ Een uit vele voorbeelden: de hypothese dat de vrijdenkende dialoogtekst ‘Eckhart en de leek’ ‘misschien’ in de omgeving van het benedictinessenklooster in Rijnsburg is ontstaan, leidt tot de gedachte dat Rijnsburg het dorp is waar ‘drie eeuwen later [...] de zeventenwintigjarige Baruch d’Espinoza [zou] schrijven aan zijn *Ethica*’ (209).

en Van Leeuwen als ‘vermoedelijk een heetgebakerd heerschap’ (259) dat ‘enigszins manisch moet zijn geweest’ (261). De verbeeldingskracht kleurt op zulke plaatsen buiten de lijnen van het vakwerk. Hetzelfde geldt voor de onbeschroomd persoonlijke evaluaties van de stijl waarvoor de geschapen persoonlijkheid overigens meer dan eens wordt ingezet als verklarend element.⁴

De wereld en de auteurs mogen dan centraal staan, op tijd en stond worden de schijnwerpers volop op een tekst gericht. Zo biedt *Wereld in woorden* prachtige bladzijden over de karaktertekening en de dramatische ontwikkeling in de *Beatrijs*, wat – en dit is tekenend voor de prioriteiten – leidt tot de gedachte dat deze anoniem overgeleverde tekst ‘heel wel uit de pen zou kunnen komen van een zielenherder die via de biechtstoel vertrouwd was met de geheimen van het menselijk hart’ (313). De lezer leert ook hoe de structuur van Ruusbroecs traktaten berust op de principes van de *artes praedicandi* en hoe zijn mystieke leer is opgebouwd vanuit metafoor op metafoor. Een bevoorrechte invalshoek op de teksten is de bewerkings-techniek; op dit vlak situeren zich overigens ook de meeste suggesties die Van Oostrom aanreikt voor in de toekomst te ondernemen medioneerlandistisch onderzoek. De optie vers of proza vormt ook een vast motief. De wending van voorgedragen vers naar (voor)gelezen proza kenmerkt het tijds-gewricht, al kennen onze contreien een verrassend lange persistentie van de versvorm die volgens Van Oostrom in sommige gevallen met de ruime schaduw van Maerlant te maken kan hebben.

Vanuit de visie op de veertiende eeuw als bakermat van de moderniteit worden geregeld literaire feiten en poëtische middelen uitgelicht die daarvan getuigen. De opkomst van het genre van de rijmspreuk wordt in verband gebracht met het moderne subject dat zichzelf vormt om succesvol te zijn, zowel in dit leven als straks in het volgende. Er is aandacht voor de zelfstilering van auteurs en voor de verschijning van de ik-figuur. De proliferatie van vertelperspectieven in Reynaert II wordt verbonden met de tendens tot secularisatie, en de eclips van charismatische protagonisten als Karel en Arthur aan de nieuwe voorkeur voor realiteit en rede. Ook hier beperkt Van Oostrom zich niet tot het synthetiseren van bestaand onderzoek en investeert hij volop de eigen verbeelding. Met als voorzet dat ‘men zich zou kunnen voorstellen dat in deze tijd – en waarom niet als eerste in het verstedelijkte Vlaanderen? – een “koopmansroman” zou zijn geboren’ (336) neemt hij de

⁴ De idee dat literatuur (ook) een uitdrukking is van de persoonlijkheid van de auteur vind ik zeker niet laakbaar, en verdient het om verder ontwikkeld te worden. Er bestaan binnen de psychologie interessante persoonlijkheidstypologieën die ingezet zouden kunnen worden en waarmee het auteursportret in de historische letterkunde het stadium van een negentiende-eeuws biografisme kan overstijgen.

lezer eerst mee in zijn reflecties over hoe dat niet-bestaande genre er uit had kunnen zien om vervolgens een paragraaf lang naar het Zuiden te reizen voor het waargebeurde levensverhaal van ene Giannino de Guccio Gaglioni, een excentrieke koopman zonder uitstaans met de Nederlandse literatuur.

De fascinatie voor de werkelijkheid overvleugelt in *Wereld voor woorden* meermaals de aandacht voor het literaire. Daardoor worden literair belangwekkende distincties wel eens over het hoofd gezien. Zo worden het exemplen en het mirakel als één fluidum behandeld, terwijl tussen beide genres een heldere waterscheiding loopt die juist bestaat in de aan-, respectievelijk afwezigheid van literariteit.⁵ Het mirakel bestaat bij gratie van historische betrouwbaarheid en is opgesteld in een mededelende stijl, het exemplen wringt zich los uit het hier en nu en communiceert affectief; het mirakelboek wil getuige zijn en vervult ook gesloten zijn rol als sacraal en politiek object, het exemplen werkt alleen wanneer de woorden inwerken op het gemoed en de geest van de toehoorder of lezer; het mirakel doet vandaag dienst als historische bron, het exemplen kan dat niet omdat de werkelijkheid werd verdicht. In middeleeuwse termen gesteld: het genre van het mirakel dient de *sensus historicus*, het exemplen de *sensus spiritualis (moralis)*.

Dat juist deze distinctie niet uitdrukkelijk wordt gethematiseerd, is symptomatisch voor een benadering die alle energie investeert in het herscheppen van de socio-historische context, terwijl de middeleeuwse talige creaties die aanleunen bij wat men later 'literatuur' is gaan noemen, zich juist inspinnen om die te overstijgen en om de mens te raken in wat men supra-historisch achtte: de ziel. Ik kan me een middeleeuwse literatuurgeschiedenis voorstellen die, eerder dan (of naast) de historische condities waarin de teksten ontstonden en waarvan ze zouden getuigen, vooral de talige strategieën centraal zou stellen die in die periode voor de verdichting of – zo men wil – de 'verijling' van historische naar geestelijke realiteit werden ingezet. Hoe werd een mirakel precies een exemplen? Wanneer men de literaire middelen als rode draad neemt, worden nieuwe verbindingen tussen teksten zichtbaar. Zo blijkt bijvoorbeeld de inzet van allegorie en personificatie (geen van beide als trefwoord terug te vinden in de index, maar wel bv. 'pest') verschillende teksten uit de drie delen van *Wereld in woorden* te verbinden, waaronder de *Roman van de Roos* (Verbeelding) en een alchemistische tekst uit een Oost-Vlaams handschrift (Wereld). Welke verschillende functies kon de allegorie in de veer-

⁵ 'Exemplen en mirakels' (302-309). Uit het verhaal kan de lezer het onderscheid tussen beide tekstgenres wel indirect opmaken – zo wordt op p. 305 over het Bossche mirakelboek gezegd dat het in louter ambtelijke taal is opgesteld en geen literaire waarde heeft – maar dit onderscheid vormt geen thema, terwijl ik in een literatuurgeschiedenis toch een volgehouden aandacht voor genre en retorica verwacht.

tiende eeuw vervullen voor auteur en publiek? In welke teksttypen en genres komt deze techniek voor? Staan deze in de traditie van de neo-platoons geïnspireerde schooltraditie (Boëthius, de School van Chartres) waarin de allegorie als filosofisch instrument wordt gehanteerd? Of is er ook invloed vanuit de orale epische traditie? Wat gebeurt er bij transfer naar performatieve genres?⁶ Een dergelijke benadering zou recht kunnen doen zowel aan de middeleeuwse bekommernissen bij het stellen van literaire taaldaden als aan het moderne literatuurbegrip waarop de nieuwe literatuurgeschiedenis uiteindelijk (zelfs met de verruimde aandacht voor gebruiksliteratuur en voor socio-literaire contexten) nog steeds is gestoeld, een literatuurbegrip dat teksten die puur mededelend zijn en louter gericht op de *sensus historicus* of de letterlijke betekenis (zoals een chirurgische handboek), niet tot zijn object rekent.

Alwetende verteller

Het object 'literatuur' mag dan, in lijn met de heersende praktijk in de medioneerlandistiek, erg ver zijn opgerekt, op andere punten sluit *Wereld in woorden* geheel aan bij wat een literatuurgeschiedenis traditioneel beoogt: de ontwikkeling in kaart brengen van de eigen literatuur uit de eigen regio in de eigen taal. In een tijd van versnelde mondialisering en culturele creolisering kan zo'n project niet anders zijn dan de sluitsteen van een negentiende-eeuws droom die morgen gedateerd zal zijn. Maar dat maakt het niet overbodig: het Nederlandstalige literaire verleden is, zoals Van Oostrom het zegt, 'erfgoed dat voortleven verdient' (Van Oostrom 2006, 22) en zijn keuze voor het genre van de narratieve non-fictie dat naast specialisten (vooral) ook het grotere publiek kan aanspreken, dient precies dat doel. Zonder het genre op zich ter discussie te willen stellen, wil ik tot slot toch enkele bedenkingen formuleren bij de wijze waarop *Wereld in woorden* dienstbaar is gemaakt voor het – uit de aard der zaak – (taal)chauvinistische en modernistische programma dat eigen is aan een Nederlandse literatuurgeschiedenis.

In de veertiende eeuw waren de Nederlanden nog geen historische realiteit en het spreekt voor zich dat dit gegeven is verrekend, maar de regionaliteit van het letterkundige landschap en de multilinguale werkelijkheid van sommige gewesten en milieus, vormen helemaal geen systematisch

⁶ Voor meer vragen, zie bv. de inleiding in Copeland e.a. 2010.

aandachtspunt.⁷ Dat is wel het geval met de plaats, of liever: de ‘rang’, van het Nederlands als schrifttaal binnen Europa: de lezer wordt stelselmatig geïnformeerd over hoe onze volkstaal presteert in vergelijking met ‘concullega’s’ als het Engels, het Duits en het Frans. Hoewel we ook een enkel keertje achterop zijn (de Regel van Benedictus werd laat vertaald, 217), lopen we meestal soeverein op kop. Superlatieven als ‘vroegste’ en ‘eerste’ zijn weelderig aanwezig in *Wereld in woorden*. Een heel klein greepje: de Bijbelvertaler is de eerste in Europa die de hele Bijbel vertaalt (210), de manier waarop het geleerde boekenmilieu dat Groenendaal was, zich beijverde voor de *illitteratus* Van Leeuwen is ‘uniek binnen Europa’ (261), de vroegste Middelnederlandse versie van Tondalus – er zijn er vier – was ‘de eerste van het Germaanse taalgebied’ (288). De volgehouden focus op de *prestatie* van het Nederlands verraaft nationale trots en het onverhuld verlangen om dat gevoel bij de lezer te voeden. Ik heb waardering voor de liefde die Van Oostrom hierin investeert, maar wil toch signaleren dat zo’n drang tot ranking in een vakgebied dat werkt met toevallige resten uit een vervlogen tijd en dat bovendien zelf voortdurend in ontwikkeling is, onvermijdelijk tot ‘hinein’interpretatie leidt. En tot missers. Hoe kunnen we weten dat vers 11.031 van de Brabantse *Rose* écht de ‘eerste plaats [is] waar het woord universiteit op schrift verschijnt’ (354)? Zeker is wel dat het Bossche mirakelboek niet ‘het enige Middelnederlandse boek [is] dat zelf een relikwie is’ (305): ook het – minder bekende want vooralsnog onuitgegeven – mirakelboek van Halle is dat.⁸ Wie opteert voor stellig vertellen, riskeert snel gedateerd te zijn.

Nog eigen aan de optie om een positief verhaal te brengen dat de hedendaagse lezer behaagt, is het onbekommerde vooruitgangsparadigma van waaruit de veertiende eeuw en haar letterkundige actoren worden bekeken. Symptomatisch hiervoor is het veel voorkomende bijwoord ‘al’: ‘Geloven kon ook *toen al* interactie zijn’ (23) en “Mens durf te weten” – Kants motto voor de Verlichting – gold in een prille vorm *al* voor de veertiende eeuw’ (24). Uit dit soort zinnen blijkt hoezeer *Wereld in woorden* niet alleen de veertiende eeuw uit zijn verdomhoekje wil halen, maar (onbewust?) ook een welbepaalde lezer wil bekoren, een die glimt bij de gedachte dat h/zij een verlicht mens is die

⁷ Interessante aanzetten voor een in regionaal en linguïstisch opzicht niet-anachronistische middeleeuwse literatuurgeschiedenis in Willaert 2010.

⁸ Zie de lezing ‘*Hoort wat wonder ic u scrive*. Berijmde mirakelverhalen in het Halse Guldenboek van het Broederschap van Onser Vrouwen’ die Jonas Van Mulder (aspirant FWO, UA) gaf op de Dag van de Medioneerlandistiek, Utrecht, 13 juni 2013. In het Halse mirakelboek komt overigens ook de publieksadressering ‘cleine ende groet’ voor, waarvan in *Wereld in woorden* wordt gezegd dat ‘een dergelijke publieksomschrijving in een Middelnederlandse tekst maar zelden voor[komt]. Het dichtste bij komt *Sint-Patricius’ vagevuur*, met ‘*Bid allegader, jonc ende out*’ (315-316).

durft te weten (durven wij dat echt?), en ook graag leest dat h/zij méér durft te weten dan de in dat opzicht nog prille voorgangers. Deze communicatietechniek waarbij het toen wordt toegeëigend voor zover het onze identiteit versterkt, en tegelijkertijd in de rol van het andere wordt geduwd in vergelijking waarmee ons zelfbeeld gunstig uitvalt, is ook zichtbaar in een paradox die al vroeg in het boek voelbaar is: enerzijds wordt nadrukkelijk de kaart getrokken van de veertiende eeuw als bakermat van onze moderniteit, ons rationele wereldbeeld, onze ondernemersgeest, maar anderzijds illustreren de tekstpassages die voluit worden geciteerd, vaker dan niet het vreemde en het bizarre, waardoor de superioriteit van onze eigen tijd subtiel wordt onderstreept. Juist voor de (literair-)historicus van de pre-moderne tijd is altijd ook een andere bril beschikbaar, een cultuurkritische die uitlicht wat door de moderniteit in de schaduw werd gedrongen. En juist onze tijd, waarin rationalisme en kapitalistisch ondernemen op hun grenzen stoten, heeft mijns inziens meer behoefte aan confrontatie die inspireert, dan aan egostrelende spiegels.

De impliciete paternalistische visie op het verleden en de onverholen focus op het epaterend feit vind ik jammer omdat ze nergens voor nodig zijn. Ook daarzonder zou *Wereld in woorden* een bevlogen boek zijn dat zonder meer bewerkstelligt wat het ambieert: het verleden tot leven brengen door vakspecialisme te bevruchten met verbeeldingskracht. In het genre van de narratieve historiografie kent Frits van Oostrom in het Nederlandstalige gebied zijn gelijke niet en de cultuurminnende lezer zal ook van dit nieuwe boek genieten. Het prerogatief van de alwetende verteller heeft natuurlijk een keerzijde: feiten zijn overspoeld door verbeelding zonder duidelijke contouren na te laten, en de tekst ambieert eerder vervoering dan een kritische leesattitude. *Wereld in woorden* is daardoor in mijn ogen minder geschikt als handboek in het academische literatuuronderwijs. Komt daarbij dat nogal wat van het vertelde ver staat van de literatuur-in-de-ruimste-zin-van-het-woord. Dat het vierde Concilie van Lateranen in 1215 uitvoerig wordt beschreven, is van belang want wat de kerkelijke prelaten toen beslisten, genereerde in de veertiende-eeuwse volkstaal tal van nieuwe teksttypen. Maar moet de lezer echt anderhalve bladzijde lang onderhouden worden over het menu dat werd aangeboden op het driedaags festijn dat in januari 1396 werd geserveerd ter gelegenheid van het huwelijk van Catharina van Beieren en dat 'niet [is] gedocumenteerd via een kookboek, maar vanuit de grafelijke boekhouding' (457-459)? De aandacht voor archivalische documenten en het licht dat ze werpen, niet op literaire teksten perse, maar op hun makers en ontvangers, is sinds *Maerlants Wereld* (1996) Van Oostroms signatuur. Meer dan een deel van de nieuwe 'literatuur'geschiedenis, is *Wereld in woorden* daarom een nieuwe Van Oostrom. Magistraal, dat sowieso.

Literatuur

BLUMENBERG 1995

H. Blumenberg, *The Legitimacy of the Modern Age*. Vertaling R.M. Wallace. Cambridge, MA, 1995 (1983).

COPELAND e.a. 2010

R. Copeland & P.T. Struck. *The Cambridge Companion to Allegory*. Cambridge, 2010.

VAN OOSTROM 2006

F. van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur van het begin tot 1300*. Amsterdam, 2006.

VAN OOSTROM 2013

F. van Oostrom, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1300-1400*. Amsterdam, 2013.

WILLAERT 2010

F. Willaert, *De ruimte van het boek. Literaire regio's in de Lage Landen tijdens de Middeleeuwen*. Leiden, 2010.